

УДК 271.2 (477.7)

Світлана Кагамлик

**ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ:
ВІД КОЛОНІАЛЬНОГО СТАНУ ДО АВТОКЕФАЛІЇ**

У статті проаналізовано основні віхи з історії Православної Церкви в Україні. Головну увагу звернено на перше століття колоніального стану Церкви – від часу підпорядкування у 1686 р. Київської митрополії Московському патріархату до акту секуляризації церковних земель у 1786 р., коли українська церковна еліта відстоювала її головні права та інтереси в умовах російського централізму. Зокрема, викладено спроби вищого духовенства зберегти традиційну канонічну юрисдикцію Церкви у складі Константинопольського патріархату, дії еліти у захисті інтересів церковних інституцій в умовах підпорядкування Московському патріархату (1686–1720) та відстоюванні юридичних та майнових прав

Православної Церкви в Синодальний період (1721–1786). Зроблено підсумок, що століття в українській історії від часу підпорядкування у 1686 р. Київської митрополії Московському патріархату до акту секуляризації церковних земель у 1786 р. відзначилося протистоянням української церковної еліти російському централізму і намаганням у різних формах відстояти традиційні права та інтереси Православної Церкви. Успіх боротьби української церковної еліти за свої права безпосередньо залежав від інтересів та уподобань російських правлячих кіл, а також від підтримки світської еліти та зверхників Гетьманщини. Зазначено, що з часів незалежності України почався переговорний процес між трьома гілками Православної Церкви в Україні – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ, який проходив з перемінним успіхом. Відсутність результативних домовленостей у питанні створення єдиної Української Помісної Православної Церкви була пов'язана із різним баченням кожної із сторін засад об'єднувального процесу та різним розумінням ними канонічності. Підкреслено значення досягнутих Президентом України Петром Порошенком домовленостей про надання Вселенським Патріархом Варфоломієм Православної Церкві України Томосу про автокефалію та створення Української Православної Помісної Церкви. Це започаткує новий етап в історії Православної Церкви в Україні – повернення до часів вільного розвитку як ставропігії Константинопольського патріархату.

Ключові слова: Православна Церква, українська церковна еліта, Київська митрополія, російський централізм, Українська Православна Помісна Церква, Російська Православна Церква.

Svitlana Kagamlyk

THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE: FROM THE COLONIAL STAGE TO AVTOKEFAL

The article analyzes the major milestones in history of the Orthodox Church in Ukraine. The main attention is pay to the first century of colonial state of the Church, from the time when the Kyiv Metropolitanate was subordinated to the Moscow Patriarchate in 1686 until the act of secularization of church lands in 1786. During that time the Ukrainian church elite defended her rights and interests in the conditions of Russian centralism. In particular, the attempts of higher clergy to preserve the traditional canonical jurisdiction of Church in Constantinople patriarchy as so as the actions of elite in protecting the interests of church institutions in the conditions of subordination to the Moscow Patriarchate (1686-1720) and advocacy of legal rights and property of the Orthodox Church in Synodal period (1721-1786) are considered in the abstract form. It is concluded that the century in Ukrainian history since the subordination of the Kyiv Metropolitanate of Moscow Patriarchate in 1686 to the act of secularization of church lands in 1786 marked the opposition of the Ukrainian ecclesiastical elite to Russian centralism and the attempt to defend traditional rights and interests of the Orthodox Church in various forms. The success of the struggle of the Ukrainian church elite for its rights directly depended on the interests and tastes of the Russian ruling circles, as well as on the support of the secular elite and the heads of the Hetmanate. It is noted that since the independence of Ukraine, a negotiation process between the three branches of the Orthodox Church in Ukraine - the UOC-MP, the UOC-KP, and the UAOC, has begun which was held with varying success. The lack of effective agreements on the creation of a single Ukrainian Local Orthodox Church was associated with different views of each of the parties of the principles of the unification process and their different understanding of canonicity. The significance of the agreement reached by the President of Ukraine Petro Poroshenko on the provision by the Ecumenical Patriarch Bartholomew of the Orthodox Church of Ukraine Tomos of autocephaly and the creation of the Ukrainian Orthodox Local Church are stressed. This will begin a new stage in the history of the Orthodox Church in Ukraine - a return to free development of the Stavropig of the Patriarchate of Constantinople.

Key words: Orthodox Church, Ukrainian church establishment, Kyiv metropolis, Russian centralism, Ukrainian Orthodox Local Church, Russian Orthodox Church.

Вирішення найважливішої для українського народу проблеми – об'єднання навколо власного єдиного духовного центру – Української Помісної Православної Церкви – не потребує зайвої аргументації. Адже незалежний устрій церковного буття є найвищою формою духовної самоорганізації української нації та її духовний ідеал упродовж віків. Тому вкрай важливими є домовленості, нещодавно досягнуті Президентом України Петром Порошенком у Стамбулі, щодо надання Вселенським Патріархом Варфоломієм Православної Церкві України Томосу про автокефалію та створення Української Православної Помісної Церкви.

Метою даної статті є аналіз основних віх історії Православної Церкви в Україні з акцентацією на першому столітті її колоніального стану та

значенні досягнутих Президентом України Петром Порошенком домовленостей про надання Вселенським Патріархом Варфоломієм Православної Церкві України Томосу про автокефалію.

Аналізуючи історію Православної Церкви в Україні з урахуванням вищезазначеної події, можна визначити 4 її основних періоди: період незалежного розвитку у складі Константинопольської патріархії (до акту підпорядкування Московському патріарху у 1686 р.); період колоніального стану у складі Російської Православної Церкви (1686 р. – 90-ті роки ХХ ст.); період постколоніального стану в умовах незалежної України до отримання Томосу на автокефалію (90-ті роки ХХ ст. – кінець 2018 р.); період повернення до своїх незалежних основ у зв'язку з отриманням Томосу на автокефалію (з кінця 2018 р. і донині).

Важливо акцентувати на першому столітті колоніального стану Церкви – від часу підпорядкування у 1686 р. Київської митрополії Московському патріархату до акту секуляризації церковних земель у 1786 р., коли українська церковна еліта відстоювала свої головні права та інтереси в умовах російського централізму.

Питання боротьби українського духовенства за свої права почали розглядати ще історики кінця XIX – початку XX ст.: А. Діанін, В. Пархоменко, І. Теличенко, К. Харлампович та ін. Їх дослідження ілюстрували суперечливі стосунки між світською та церковною владою другої половини XVII – XVIII ст. Після тривалого періоду застою церковно-історичних досліджень в Україні радянської доби у роки незалежності з'явилася ціла низка історико-правових досліджень доби Гетьманщини. Найважливішими з них є праці С. Плохія, О. Крижанівського, О. Гуржія, З. Когута, В. Мордвінцева, В. Горобця та окремі авторські напрацювання. Доцільними у цьому контексті є також церковні історіографічні студії В. Ластовського, зокрема його аналіз праць істориків, які вивчали наступ російської влади на самобутність Православної Церкви в Україні.

Від часу входження України до складу Російської держави за Переяславською угодою і до акту підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату для української церковної еліти було важливо зберегти давні права і привілеї Православної Церкви. Головним чином це стосувалося Київської митрополії, яка тривалий час уособлювала практично всю Православну Церкву в Україні. Місії церковних уповноважених 60-х — середини 80-х років XVII ст. змусили правління Російської держави усвідомити несприйняття українським духовенством Московського протекторату і відмовитися від планів швидкого підпорядкування Київської митрополії. Як наслідок, понад тридцять років після входження Лівобережної України до складу Московської держави Київські митрополити зберігали за собою традиційні права вільного обрання кандидатів і висвячування в Києві. Лише 1686 р., за особливих обставин, Московський патріархат зміг підпорядкувати собі Київську митрополію, причому ця залежність до 20-х рр. XVIII ст. значною мірою залишалася номінальною.

Негативну роль у консолідації української церковної еліти на відновлення прав Київської митрополії після акту її підпорядкування Москві зіграли відцентрові тенденції у її середовищі. Це спричиняли корпоративні інтереси окремих церковних структур, зокрема Києво-Печерської лаври та Києво-Межигірського монастиря, які домоглися права ставропігії від Московського патріарха, як і прагнення зверхників Чернігівської єпархії вийти з-під влади Київського митрополита.

У складних умовах централізаційної політики російської влади, розділення українських земель і відцентрових тенденцій церковної еліти київським ієрархам доводилося стояти в обороні давніх прав

Київської митрополії та відстоювати її статус і юрисдикцію за поступового, спочатку суто канонічного, згодом фактичного, підпорядкування російській церковній владі. Водночас окремим церковним установам вдалося добитися успіху у відстоюванні своїх справ. Так, Києво-Печерська лавра домоглася затвердження свого головного привілею – ставропігії, а Київська Академія – статусу вищого навчального закладу.

Результативність посольств від окремих церковних установ України в столичних містах Російської держави кінця XVII – початку XVIII ст. значною мірою завдячував тому, що російська світська і духовна влада в цей період ще не дотримувалася жорсткої централізованої політики стосовно України порівняно з наступним, синодальним періодом, а з іншого боку, намагалася своїми підтверджувальними грамотами на маєтки та привілеї здобути прихильність церковної еліти.

Українська церковна еліта кінця XVII – початку XVIII ст. демонструвала яскраві приклади автономізму, намагаючись використати свої можливості для того, щоб зняти або максимально послабити своє підпорядкування Московському патріарху. Це, зокрема, спостерігалось у діяльності Київського митрополита Варлаама Ясинського, при обранні та поставленні лаврських архимандритів, а також у діяльності Києво-Печерської друкарні. Вагоме значення для підсилення дій церковної еліти мала підтримка керівників Гетьманщини: так, за правління гетьмана Мазепи з метою відновлення колишньої юрисдикції Київської митрополії було утворено Переяславську єпархію. І навпаки, поразка гетьмана Мазепи негативно позначилася на долі української церковної автономії.

Утворення Синоду, повністю залежного від світської імперської влади, знаменувало посилення російського централізму, а відповідно, відкрило новий етап боротьби української церковної еліти за свої права. Діяльність новоствореної вищої церковної структури часів правління Петра I вступила в різке протиріччя з привілеями Української Церкви, якими вона продовжувала користуватися з часів підпорядкування Московському патріархату. Київську митрополію було позбавлено давнього визначального статусу, а її зверхників – титулу митрополита і права вільного обрання. Відновлення цих прав стало головним завданням української церковної еліти.

Успіх боротьби української церковної еліти за свої права безпосередньо залежав від російських правлячих кіл, їх інтересів та уподобань. Так, воцаріння Петра II подало церковних зверхникам України надії на повернення своїх давніх прав і їхні намагання частково досягли успіху. Зокрема, уповноваженим Києво-Печерської лаври вдалося підтвердити окремі права обителі, зокрема головний привілей – ставропігію, а також добитися полегшення цензури над книговидаванням Печерської друкарні. Водночас звернення Київського архієпископа

Варлаама Ванатовича про відновлення втраченого статусу Київської митрополії не досягло своєї мети.

За правління імператриці Анни Іоанівни, яка не вирізнялася проукраїнськими симпатіями, вище духовенство направило свої головні зусилля на відновлення економічних прав Церкви, підірваних виходом пунктів гетьмана Данила Апостола 1728 р. З метою захисту своїх прав українська церковна еліта у цьому питанні об'єднала свої зусилля, а також скористалася участю в Комісії з кодифікації українського права. Проте клопотання церковних зверхників не досягли своєї мети. Так само безуспішно завершилися клопотання київського архієрея Рафаїла Заборовського щодо поліпшення матеріального становища Київської Академії.

Правління імператриці Єлизавети, яка відновила гетьманство в Україні і прихильно ставилася до Української Церкви, розпочало нову добу в автономістичних прагненнях української церковної еліти. У відповідь на клопотання київського архієрея Рафаїла Заборовського Київській митрополії було повернено її колишній статус, а предстоятелю – титул митрополита, поновлено видачу з Військового Скарбу 200 крб. щорічно для Київської Академії. Водночас спроби реституції майнових прав духовенства, зневажених пунктами гетьмана Данила Апостола 1728 р., відновлення юрисдикції Київської митрополії та права виборності предстоятеля Переяславської єпархії успіху не мали.

Правління Катерини II, головною метою якої була повна централізація у всіх сферах Російської імперії та секуляризація церковного майна, стало найскладнішим і найгострішим періодом столітнього протистояння Української Церкви російському імперському режиму. Українська церковна еліта на чолі з Київським митрополитом Арсенієм Могилянським намагалася скористатися підготовкою Комісії Нового Уложення для відстоювання своїх прав, що засвідчили петиції про відновлення статусу Київської митрополії та прав духовенства. Проте Комісія не завершила своєї діяльності і залишки автономізму українських еліт були остаточно поховані.

Щоб послабити протистояння українських церковних зверхників імперському централізмованому російському урядові цілеспрямовано вдавалося до розпалювання ворожнечі між світською і церковною елітами. До таких заходів вдавалася імператриця Анна Іоанівна, яка наказала тогочасному правителю Малоросії князю Шаховському таємно схилити козацьку старшину виступити проти надання Церкві земельних володінь. Аналогічно поступила й імператриця Катерина II, свідомо налаштовуючи правителя Малоросії графа П. Рум'янцева на ескалацію конфліктів у середовищі української шляхти і духовенства згідно з принципом «divide at imperge» (поділяй і владарюй).

Отже, століття в українській історії від часу підпорядкування у 1686 р. Київської митрополії Московському патріархату до акту секуляризації

церковних земель у 1786 р. відзначилося протистоянням української церковної еліти російському централізмованому намаганням у різних формах відстояти традиційні права та інтереси Православної Церкви. Успіх боротьби української церковної еліти за свої права безпосередньо залежав від інтересів та уподобань російських правлячих кіл, а також від підтримки світської еліти та зверхників Гетьманщини (детальніше див. [6]).

У часи Перших національно-визвольних змагань українців за власну державність 1917-1922 років виникла ідея автокефалії Української Православної Церкви. Тоді з ініціативи міністра ісповідань Олександра Лотоцького уряд УНР прийняв Закон, який заклав правові підвалини для автокефалії Православної церкви в Україні [8, с. 170]. Ще однією спробою інституювати Українську Православну Автокефальну Церкву в часи Перших національно-визвольних змагань став Перший Всеукраїнський Церковний собор 1921 р., що підтвердив автокефалію УАПЦ [5]

З часів незалежності почався переговорний процес між трьома гілками Православної Церкви в Україні – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ, який проходив з перемінним успіхом. Відсутність результативних домовленостей у питанні створення єдиної Української Помісної Православної Церкви була пов'язана із різним баченням кожної із сторін засад об'єднувального процесу та різним розумінням ними канонічності [1; 7].

Лише у жовтні 2018 р. за сприяння Президента України Петра Порошенка було досягнуто рішення Вселенського патріарха Варфоломія надати Томос про автокефалію Української Православної Церкви. Під час участі у молитовному заході за Україну 14 жовтня 2018 року Президент урочисто оголосив рішення Вселенського патріарха Варфоломія надати Томос про автокефалію Української Православної Церкви. «Питання Томосу та автокефалії виходить далеко за межі церковного життя, – наголосив на значенні цього акту Президент, мотивуючи участь держави у виборюванні цього акту. – Це є питання нашої незалежності. Це – питання нашої української національної безпеки. Це – питання нашої державної державності. Це – питання всієї світової геополітики... Автокефалія – частина нашої державницької проєвропейської та проукраїнської стратегії, яку ми послідовно втілюємо в життя останні чотири з половиною роки... Автокефалія – це найвагоміша подія з того ж ряду, що й наше прагнення до вступу до Євросоюзу та НАТО, Угода про асоціацію, безвізовий режим з Європейським Союзом, вихід із СНД, відмова від оманливого Договору про «дружбу» з Росією тощо. Все це – основа нашого власного шляху розвитку, розвитку держави Україна і розвитку нашої української нації» [2].

Зазначене вирішує відразу декілька проблем: окрім власне надання автокефалії для всієї Православної Церкви в Україні, УПЦ КП визнано

легітимною Церквою; знято звинувачення з її владик в неканонічності і анафемі, накладеної персонально на патріарха Філарета [3].

Водночас, на думку експертів, для того, щоб успішно реалізувати ідею УПЦ, окрім Томосу Вселенського патріархату необхідно вирішити й інші канонічні проблеми. Зокрема, для проголошення автокефалії необхідна церковна єдність на території місцевої Церкви, яку планується проголосити автокефальною; соборні рішення, що демонструють одностайність думки єпископату щодо необхідності проголошення автокефалії на цій території та статусу майбутньої Церкви і визначення статусу її глави; загальноправославний консенсус, тобто згода на проголошення автокефалії усіх помісних Церков [4].

Якщо перша проблема – досягнення церковної єдності в середовищі Православних Церков – фактично забезпечена тим, що до Вселенського патріарха Варфоломія з проханням Томосу звернулися всі владика УПЦ КП, УАПЦ та частина владик УПЦ МП, то дві інших ще чекають свого вирішення. Майбутній Всеукраїнський православний собор, запланований орієнтовно на листопад 2018 р., має визначити главу УППЦ та його статус. Переговорний процес з іншими помісними православними церквами також ведеться. Зокрема, на сьогоднішній день своє визнання автокефалії УПЦ озвучила Фінляндська Православна Церква [9].

Вищенаведене дає підстави сподіватися, що довгоочікувана ідея Української Помісної Православної Церкви буде реалізована в недалекому майбутньому. Це започаткує новий етап в історії Православної Церкви в Україні – повернення до часів вільного розвитку як ставропігії Константинопольського патріархату.

1. Архiepiscop Євстратій (Зоря): «Ми залишаємося відкриті до діалогу, предмет якого – єдина Помісна Церква». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/69301

2. Виступ Президента України під час участі у молитовному заході за Україну 14 жовтня 2018 року. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-uchasti-u-molitovnomu-za-50446>

3. Заява Президента України у зв'язку із рішенням Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018 року. УПЦ КП. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/zayava-prezidenta-ukrayini-u-zvyazku-iz-rishennyam-sinodu-vs-50346>.

4. Здіорук С., Саган О. Українська Помісна Православна Церква: проблеми і прогнози конституювання / С. Здіорук, О. Саган. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26674-ukrayinska-pomisna-pravoslavna-cerkva-problemi-i-prognozi-konstituyuvannya.html#sdfootnote8sym>.

5. Кагамлик С.Р. Перший Всеукраїнський православний автокефальний собор / С.Р. Кагамлик // Українознавство: Календар-щорічник. 2001. – К., 2000. – С. 107 – 110.

6. Кагамлик С.Р. Століття протистояння. Українська церковна еліта і російський централізм. 1686-1786 / С.Р. Кагамлик. – Lambert Academic Publishing, 2018. – 110 с.

7. Патріарх Філарет роз'яснив позицію УПЦ КП щодо агресії Росії та перспективи й умови об'єднання українських Церков. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25204-patriarx-filaret-rozjasniv-poziciyu-upc-kp-shhodo-agresiyi-rosiyi-ta-perspektivi-j-umovi-obyednannya-ukrayinskix-cerkov.html

8. Українська Церква між Сходом і Заходом. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 226 с.

9. Фінляндська Православна Церква підтримує автокефалію УПЦ. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/73393/

10. Швидкий В. Посольство Олександра Лотоцького та його заходи щодо визнання незалежності Української Церкви (Константинополь, 1918–1920 роки) / В. Швидкий // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 14. – С. 33 – 44.

References

1. *Arkhyepyskop Yevstratii (Zoria): «My zalyshayemosia vidkryti do dialohu, predmet yakoho – yedyna Pomisna Tserkva»* [«We remain open to dialogue, the subject of which is the only Local Church»]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/69301 [In Ukrainian].

2. *Vystup Prezidenta Ukrainy pid chas uchasti u molytovnomu zakhodi za Ukrainu 14 zhovtnia 2018 roku* [Address by the President of Ukraine during his participation in the prayer event for Ukraine on October 14, 2018]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-uchasti-u-molitovnomu-za-50446> [In Ukrainian].

3. *Zaiava Prezidenta Ukrainy u zviyazku iz rishennyam Synodu Vselenskoho Patriarkhatu vid 11 zhovtnia 2018 roku* [Statement by the President of Ukraine in connection with the decision of the Synod of the Ecumenical Patriarchate of October 11, 2018]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zayava-prezidenta-ukrayini-u-zvyazku-iz-rishennyam-sinodu-vs-50346> [In Ukrainian].

4. Zdiuruk S., Sahan O. *Ukrainska Pomisna Pravoslavna Tserkva: problemy i prognozy konstituyuvannya* [Ukrainian Local Orthodox Church: Problems and Projections of Constitutions]. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/26674-ukrayinska-pomisna-pravoslavna-cerkva-problemi-i>

prognosi-konstituyuvannya.html#sdfootnote8sym [In Ukrainian].

5. Kagamlyk S.R. 2009. *Pershyi Vseukrayins'kyi pravoslavnyi avtokefalnyi sobor* [The First All-Ukrainian Orthodox Autocephalous Cathedral]. *Ukrayinoznavstvo: Kalendar-shchorichnyk*. Kyiv. S. 107-110. [In Ukrainian].

6. Kagamlyk S.R. 2018. *Stolittia protystoiannia. Ukrainska tserkovna elita i rosiiskyyi tsentralizm* [Century of confrontation. Ukrainian church elite and Russian centralism]. Lambert Academic Publishing. 110 s. [In Ukrainian].

7. *Patriarkh Filaret roziasnyv pozytsiiu UPTS KP shchodo ahresii Rosii ta perspektyvy i umovy obiednannia ukraiinskykh Tserkov* [Patriarch Filaret explained the position of the UOC-KP in terms of aggression in Russia and the prospects and conditions for the unification of the Ukrainian Churches]. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25204-patriarx-filaret-roziasniv-pozyciyu-upc-kp-shhodo-agresiyi-rosiyi-ta-perspektivi-j-umovi-obyednannya-ukrayinskix-cerkov.html [In Ukrainian].

8. 1996. *Ukrayinska Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom* [The Ukrainian Church between East and West]. *Ukrainskyi tsentr dukhovnoii kultury*. Kyiv. 226 s. [In Ukrainian].

9. *Finliandska Pravoslavna Tserkva pidtrymuie avtokefaliu UPTS* [The Finnish Orthodox Church supports autocephaly of the UOC]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/73393/ [In Ukrainian].

10. Shvydkiy V. 2005. *Posolstvo Oleksandra Lototskoho ta yoho zakhody shchodo vyznannia nezalezhnosti Ukrainskoi Tserkvy (Konstantynopol, 1918–1920 roky)* [The Embassy of Alexander Lototsky and his efforts to recognize the independence of the Ukrainian Church (Constantinople, 1918-1920)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Vyp. 14. S. 33 – 44. [In Ukrainian].